

HET ZILTEPAD

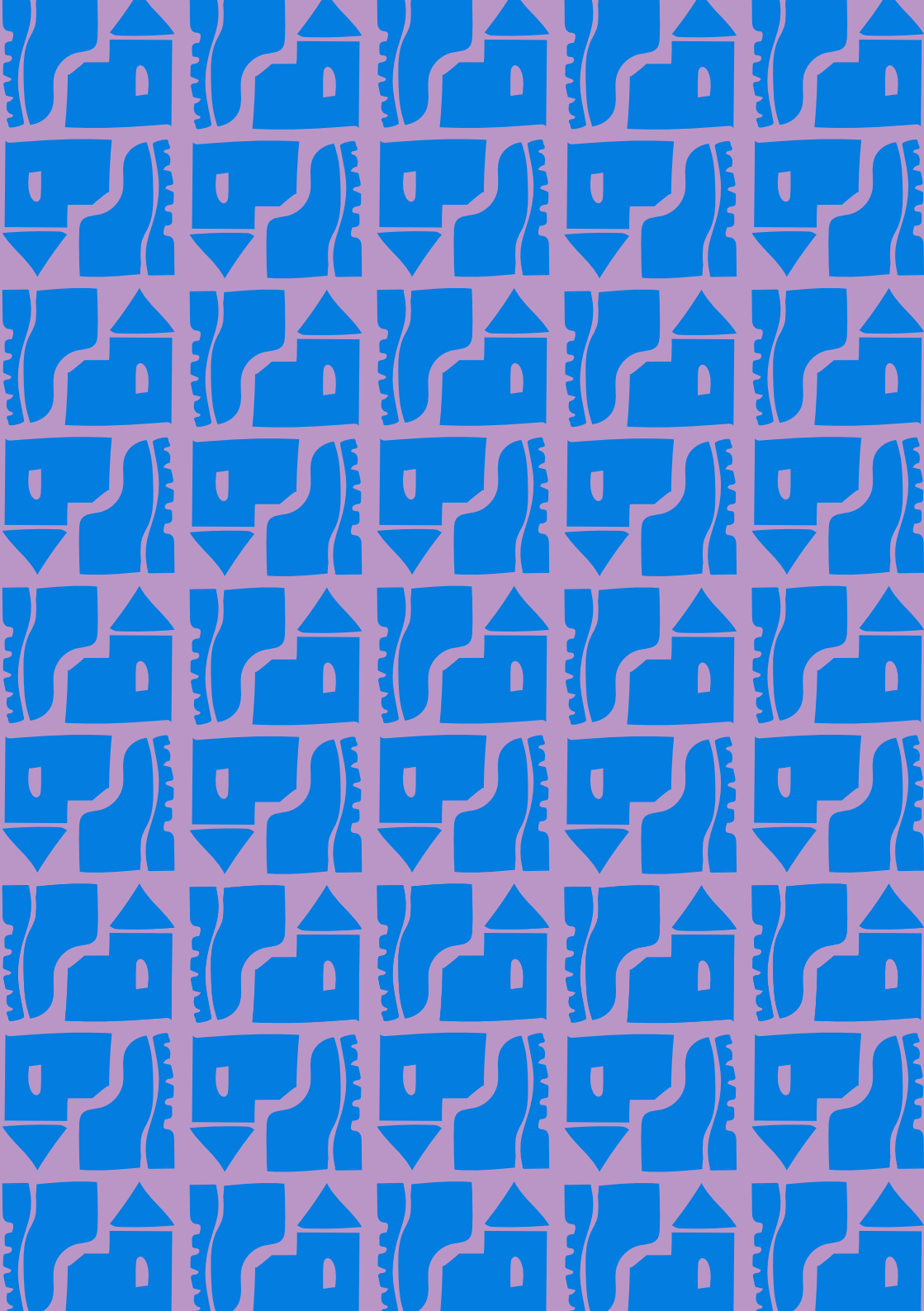

VIERHUIZEN

WANDELROUTES

LANGS DE
RUIGE RAND

VAN HET
NOORDEN

LANGS DE RUIGE RAND VAN HET NOORDEN

HET ZILTE
PAD
LANGS DE
RUIGE RAND VAN HET
NOORDEN

WELKOM OP HET ZILTEPAD

In dit weidse gebied dienen de kerktorens als prachtige bakens, net zoals vroeger voor de scheepvaart. Ook voor ons zijn het bakens van betekenis, in allerlei opzichten. En nu kunnen ze dat ook voor jou zijn. We hebben de deuren alvast voor je opengezet.

Elk routeboekje is opgebouwd uit eerst een rondwandeling die je vanuit de kerk kan starten en waar je ook weer terugkeert. Daarna volgt een etappe naar links beschreven en een naar rechts. Zo kan je zelf kiezen of je alleen de rondwandeling wil doen of dat je misschien wel meerdaags gaat wandelen. Welke kant je op gaat mag je helemaal zelf weten.

Wij wensen je mooie momenten
en ontmoetingen!

'ALLEEN WAAR JE TE VOET WAS,
BEN JE WERKELIJK GEWEEST'
- GOETHE

ALS ER IETS IS DAT HET KUSTGEBIED VAN DE MARNE, DE BEWONERS EN HET LANDSCHAP KARAKTERISEERT DAN IS HET WEL DE VEERKRACHT.

Het water steeg en daalde, liet zand en klei achter, bracht vruchtbaar land, maar overspoelde het soms ook. Met rampzalige gevolgen. Dorpen ontstonden en verdwenen, boeren kwamen en gingen. Die sobere dynamiek proef je in de eenvoudige kerken zonder opsmuk, maar ook lopend en fietsen over oeverwallen, kwelderruggen en ingepolderde akkers.

De Waddenzee lag er rond het begin van de christelijke jaartelling volstrekt anders bij en strekte zich ten noordoosten van Vierhuizen en Panser uit met een inham tot aan Groningen. Tussen Vierhuizen en Eenrum lag alleen maar water. Pas in de eerste eeuw na Christus slibde het brede estuarium van de Hunze dicht en grensde Vierhuizen

in het noordwesten en noorden opeens aan de door stormvloeden gevormde Lauwerszee. Ulrum, Leens en Wehe groeiden uit tot buurdorpen op dezelfde kwelderwal. Doordat grote stukken land bij stormvloed werden weggeslagen kwam De Marne geïsoleerd op een eiland te liggen. Rond 1200 slibde de erosiegeul dicht en groeide de streek uit tot een geheel.

Rond 1100 vormde zich een nieuwe sikkelvormige kwelderwal voor de toenmalige kust die zich geleidelijk naar het oosten uitbreidde. Hierop lagen Kloosterburen en Hornhuizen. Ook daarna vormde zich nog nieuw land in het buitendijkse gebied. Op die wal ontstonden Pieterburen en Westernieland als jongste nederzettingen in Groningen. Die kwelderwallen zijn vervolgens vanuit het zuiden gekoloniseerd. De geschiedenis van Noord-Groningen is er daarmee een van een gestage opmars tot aan de huidige rafelrand van zeedijk en kwelders.

Foto: Niels Kneis

INHOUD

1. INTRO VIERHUIZEN	p. 4
2. RONDWANDELING VIERHUIZEN	p. 7
3. ETAPPE NAAR → VIERHUIZEN-HORNHUIZEN	p. 15
4. ETAPPE NAAR ← VIERHUIZEN-EASTRUM	p. 23
5. FIETSRUTES VANAF VIERHUIZEN	p. 27

RONDWANDELING

VIERHUIZEN

13,7

KM

OVER KRUISWEG,
KLOOSTERBUREN, BROEK
EN KLEINE HUISJES

OVER VEERKRACHT EN HERWONNEN ELAN

DE KERK VAN VIERHUIZEN
NAAST DE TOT B&B
VERBOUWDE PASTORIE,
STAAT OP EEN WIERDE.

In de muren is tufsteen verwerkt wat het waarschijnlijk maakt dat de kerk al in de twaalfde eeuw is gebouwd, mogelijk dat er zelfs op die plek al een uit hout opgetrokken voorganger stond. Hoewel de dorpsnaam pas in 1525 in een document opduikt, was er al veel eerder sprake van bewoning op opgeslibde kwelderwallen. Vanaf 1500 voor Christus eerst seizoensgebonden.

Boeren aan de monding van de Duitse rivieren en op het Drentse plateau trokken in de zomer naar de kust om hun vee te laten weiden. In de waterrijke kwelders vingen ze vis, zochten eetbare planten en joegen op wild. Rond de vijfde eeuw voor Christus waren de kwelders dusdanig opgeslibd dat ze zich leenden voor permanente bewoning.

In die periode begonnen de bewoners hun woonsteden op te hogen, zodat ze droge voeten hielden als de zee aandrong.

Sommige van die huiswierden (in Fryslân terpen genoemd, in Oost-Friesland warften) groeiden naar elkaar toe zodat zich dorpen op kunstmatige heuvels vormden. De hogere delen van de kwelders leenden zich voor akkerbouw op bescheiden schaal.

1 BIJ DE AANLEG VAN EEN AFVOERLEIDING VAN DE WILLEM LODEWIJK VAN NASSAU KAZERNE TROF MEN IN EEN DIEPE SLEUF BIJ DE DIJK SPOREN AAN VAN EEN KLEINE NEDERZETTING.

Drie meter onder het maaiveld doken scherven aardewerk op en wat paaltjes. Het betrof resten van kustbewoning uit de vroeg IJzertijd tussen 800 en 500 voor Christus. Westelijk van Vierhuizen lag volgens sommige bronnen het dorp Maddens, dat in de late middeleeuwen in de golven is verdwenen. De toren van de dorpskerk van Vierhuizen zou opgemetseld zijn uit stenen afkomstig van het in zee verzonken dorp Maddens. Ook het westelijk deel van het schip is opgetrokken uit middeleeuws baksteen en tufsteen.

2 DE TOREN IS IN 1843 WEGENS BOUWVALLIGHEID AFGEBOKEN EN VERVANGEN. DE NIEUWE TOREN IS OP DE KERK GEBOUWD.

Op de spits staat nog wel de oude windwijzer die van bladgoud is voorzien. Het had niet veel gescheeld of de kerk had voorgoed de deuren moeten sluiten. De kleine gemeenschap kon de kosten niet langer dragen. Doordat het dorp in 2006 de finale won van de BankGiroLoterij Restauratie, keerde het tij. Dorpskerk en orgel zijn voor €920.000 opgeknapt. Het is nu een plek waar bezoekers tot rust kunnen komen, de stilte zoeken of kunnen genieten van concerten, lezingen en exposities.

3 HOUWERZIJL ONTSTOND ROND EEN SPUISLUIS AAN HET REITDIEP WAAR ZICH AL VROEG EEN HANDELSHAVEN ONTWIKKELDE MET EEN MILITAIRE VERSTERKING.

Er zijn funderingen van middeleeuwse stenen gevonden. Het dorp doet denken aan een piratennest, met smalle stege en oude huizen in rood baksteen. De woningen klampen zich aan elkaar vast en liggen tegen de lage verheffing in het vlakke land. De theefabriek is een geliefde pleisterplaats en heeft zich gevestigd in de vroegere gereformeerde kerk.

4 DE ASINGABORG IN ULRUM WAS DE THUISBASIS VAN DE PUISANT RIJKE FAMILIE LEWE.

Het dorp ligt op twee wierden, op de een stond Asingaborg, op de ander de romanogotische kerk die zo rond 1200 is gebouwd. Omdat Ulrum op een schenkingenlijst van het klooster Verden voorkomt van voor het jaar 1000, is het aannemelijk dat er al eerder een houten kerk stond. Het waren de monniken van klooster Oldecerke (Kloosterburen) die meewerkten aan de eerste omdijking van De Marne. Ulrum groeide uit tot het voornaamste dorp van het Hoge Land met veel rentenierende boeren en middenstanders.

5 DE KERK VAN ULRUM SPEELDE
EEN BELANGRIJKE ROL IN DE
AFSCHEIDING DIE IN 1833 BEGON
EN WAARUIT DE CHRISTELIJK
GEREFORMEERDE KERK ONTSTOND.

De kerkenraad onder leiding van ds. Hendrik de Cock wilde een andere koers varen dan de Nederlands Hervormde Kerk. Zij namen afstand van de liberale stromingen onder de verlichte herenboeren die zich bezig hielden met de inenting van vee, sterrenkunde bedreven en een moderne landbouw voorstonden. De Cock moest ook weinig hebben van de romantiek en oudheidkunde.

ROTEBESCHRIJVING

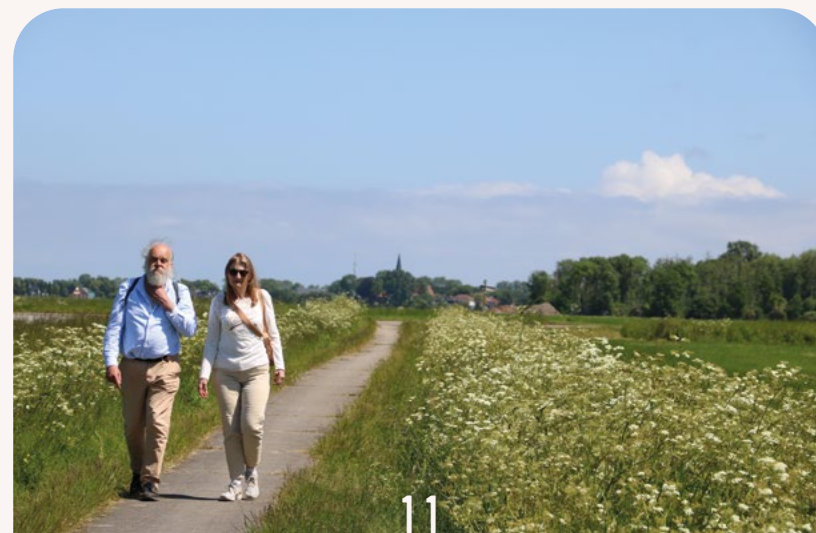
RONDWANDELING Vierhuizen

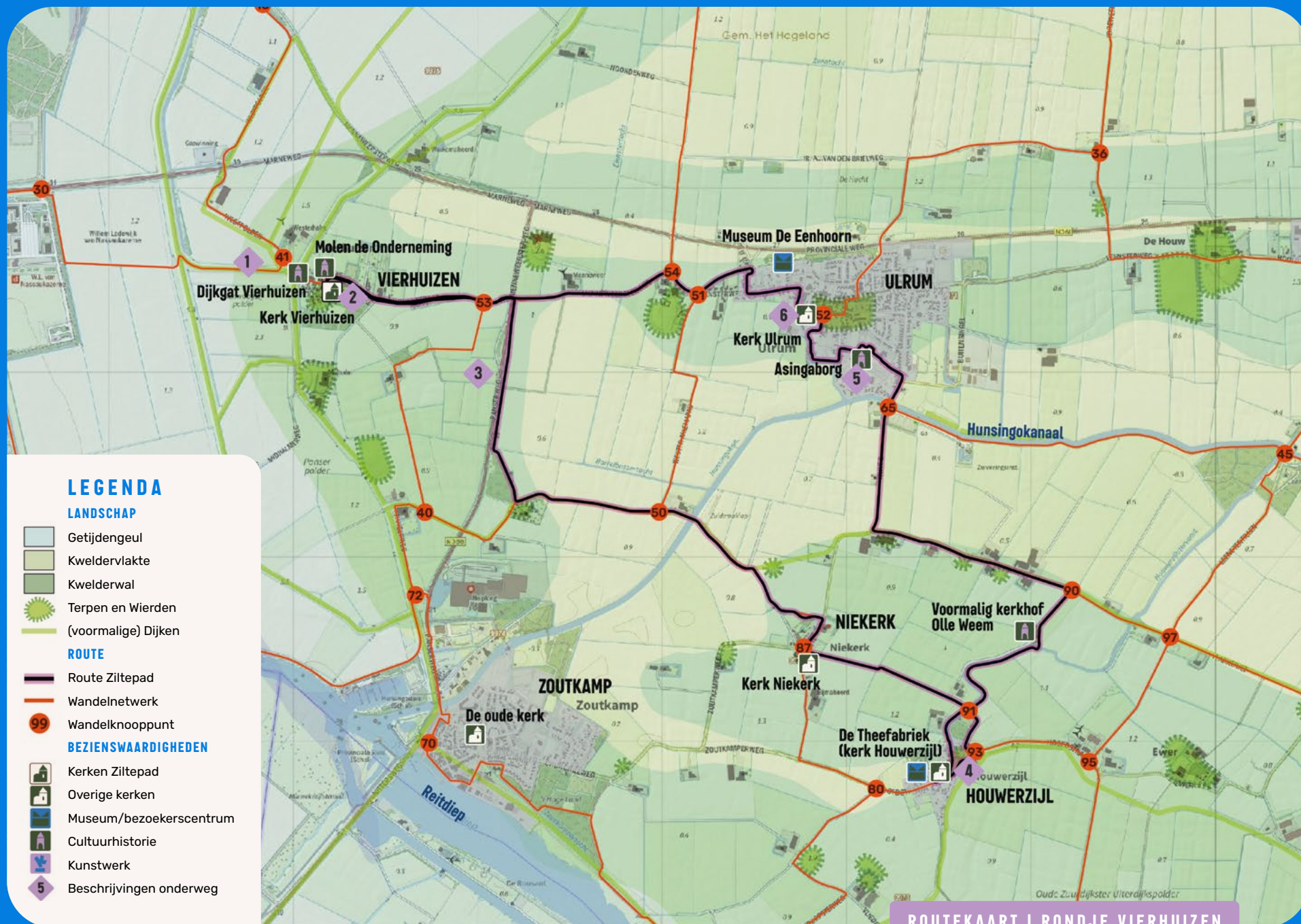
AFSTAND 13,7 km

STARTPUNT Dorpskerk Vierhuizen

Met de rug naar de dorpskerk van Vierhuizen naar de Hoofdstraat RA Hoofdstraat volgen dorp uit. Op viersprong RA Panserweg over fietspad. Eerste straat $\leftarrow$ LA en vervolgens $\leftarrow$ LA Roberssummerpad. Bij 50 rechtdoor naar 87 (smal kerkpad tussen huizen door). Bij 87 $\leftarrow$ LA naar 91. Voor brug Houwerzijstervaart RA $\rightarrow$ Pieter van Lunepad, gaat over in Hollemastraat.

Op splitsing rechts aanhouden Gangstraat en op Hoofdstraat RA $\rightarrow$ naar Theemuseum (tevens pleisterplaats). Terug over Hoofdstraat en RA $\rightarrow$ Molenstraat. Op T-splitsing $\leftarrow$ LA Hoofdstraat en RA $\rightarrow$ Zwarteweg naar 91. Bij 91 RA $\rightarrow$ naar 90. Bij 90 $\leftarrow$ LA naar 65. Rechtdoor naar 52. (Let op vlak na kruising met Buitensingel, Singel vervolgen en na 50 meter $\leftarrow$ LA pad door Asingapark). Bij 52 $\leftarrow$ LA over kerkterrein en op Kerkpad RA $\rightarrow$. $\leftarrow$ LA Nieuwstraat naar 51. (In Ullum na Stationsweg eerste weg RA $\rightarrow$ en vervolgens $\leftarrow$ LA leempad door ruilverkavelingsbosje volgen). Bij 51 RA $\rightarrow$ naar 54. Bij 54 rechtdoor naar 53 en vervolgens rechtdoor naar 41 tot aan dorpskerk Vierhuizen.

15

ETAPE NAAR RECHTS

VIERHUIZEN HORNHUIZEN

11,2 KM

DE ZEE NEEMT EN GEEFT IN OVERVLOED

DE ZILTE ZEE BRACHT NIET ALLEEN WELVAART EN RIJKE OOGSTEN, ER KLONKEN OOK WEEKLACHTEN EN GEJAMMER ALS DE GOLVEN DE DIJKEN DOORBRAGEN EN HAVE EN GOED VERZWOLGEN.

De route tussen Hornhuizen en Vierhuizen voert door vruchtbaar polderland, gaat over de Oude zeedijk naar de nieuwe Waddendijk op Deltahoogte en doet vlak voor Vierhuizen de Westpolder aan.

Op 13 januari 1877 bezweek de polderdijk en vonden veertien mensen de verdrinkingsdood. Het was de laatste keer dat een dijkdoorbraak in Groningen levens kostte. Drie jaar eerder ging het ook al mis bij de inpoldering. Er verdronken dertien polderjongens. De Waddenzee gaf zich niet zomaar gewonnen. Het waterschap Noorderzijlvest begon 2023 met ingrijpende verdere dijkverzwaring. De stijgende zeespiegel en klimaatverandering noopt tot aanpassingen.

1 DE HERENBOERDERIJ TORUM IS GEBOUWD DOOR ROELF EYES TORRINGA, TEVENS VOORZITTER VAN HET BESTUUR VAN DE WESTPOLDER.

Hij stond aan de wieg van de inpoldering die in 1874 startte. Al bij de start ging het mis. Op 22 maart 1874 sloeg een onverwacht hoge watervloed de woonketen van het werkvolk stuk tegen de juist opgeworpen dijk. Dertien polderjongens lieten het leven. Drie jaar later brak de dijk en vonden dertien bewoners en een logé de dood. Boerderij Torum weerstond de golven, maar Torringa zag zich genoodzaakt de boerderij te verkopen. De nieuwe eigenaar was Derk Roelfs Mansholt

uit Meeden. In 1908 werd hier de latere landbouwminister en grondlegger van het Europees landbouwbeleid Sicco Mansholt geboren. Uit zijn memoires:

‘IK HERINNER ME ZO GOED HOE JE OP EEN MOOIE VOORJAARSMORGEN OP ZONDAG MET JE OUDERS EN BEIDE ZUSTERS EN BROERS OP DE DIJK ZAT EN OVER HET WAD TUURDE. JE KEEK NIET ALLEEN, MAAR JE HOORDE HET WAD EN JE ROOK HET.’

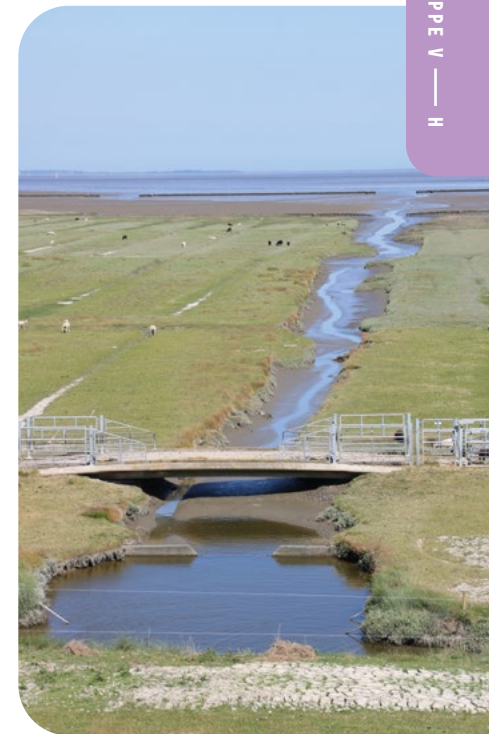
2 VANAF DE DIJK BIJ HET VIERHUIZERGAST IS HET ZICHT OP DE KWELDER FABELACHTIG.

De rijdsdammen waren eeuwen lang een belangrijk wapen in de verovering van land op de zee. Het aanslibbingsproces versnelde doordat de dammen de stroomsnelheid verminderden waardoor de slibdeeltjes bezonken en het land sneller kon worden ingepolderd. Bij laag water is het mogelijk een pad door de kwelder te volgen. Zo lag het kustgebied er rond het begin van de jaartelling bij. Ondertussen klinkt er de zang van plevieren, scholeksters en tureluurs.

3 AAN DE VOET VAN DE DIJK BIJ HET VIERHUIZERGAST LIGT EENDENKOOI NIEUW ONRUST.

De kooi is rond 1897 met de hand gegraven en bestaat uit vier vangpijpen en een kooiplas in het midden. Tamme staleenden lokten hun soortgenoten. Jaarlijks werden er wel drie- tot vijfduizend eenden gevangen die vervolgens op het bord in binnen- en buitenland belandden. Een delicatessen. Tegenwoordig is het een veilige rustplaats voor vogels van diverse pluimage.

**A WERKHUIS EN ONTMOETINGSPLEK WONGEMA
TEGENOVER DE KERK VAN HORNHUIZEN ORGANISEERT
WORKSHOPS, SCHRIJFWEEKEN EN INSPIRERENDE
BIJeenkomsten voor creatieve denkers en doeners.**

De herberg biedt slaapplekken en in de weekeinden is er koffie voor wandelaars die aansteken. Het is een van de vele voorbeelden van nieuw elan die langs de rafelrand van het noorden opborrelt. Het biologisch melkveebedrijf WaddenMax of de biologische teelt op Nieuw Midhuizen ontspruiten aan dezelfde geestdrift om nieuwe horizonten te verkennen. Zo ontpopt het Hogeland zich als voorland van initiatieven die niet louter economische groei nastreven maar geënt zijn op welzijn en geluk met oog voor landschap, natuur en milieu.

ROUTE BESCHRIJVING

ETAPPE NAAR RECHTS

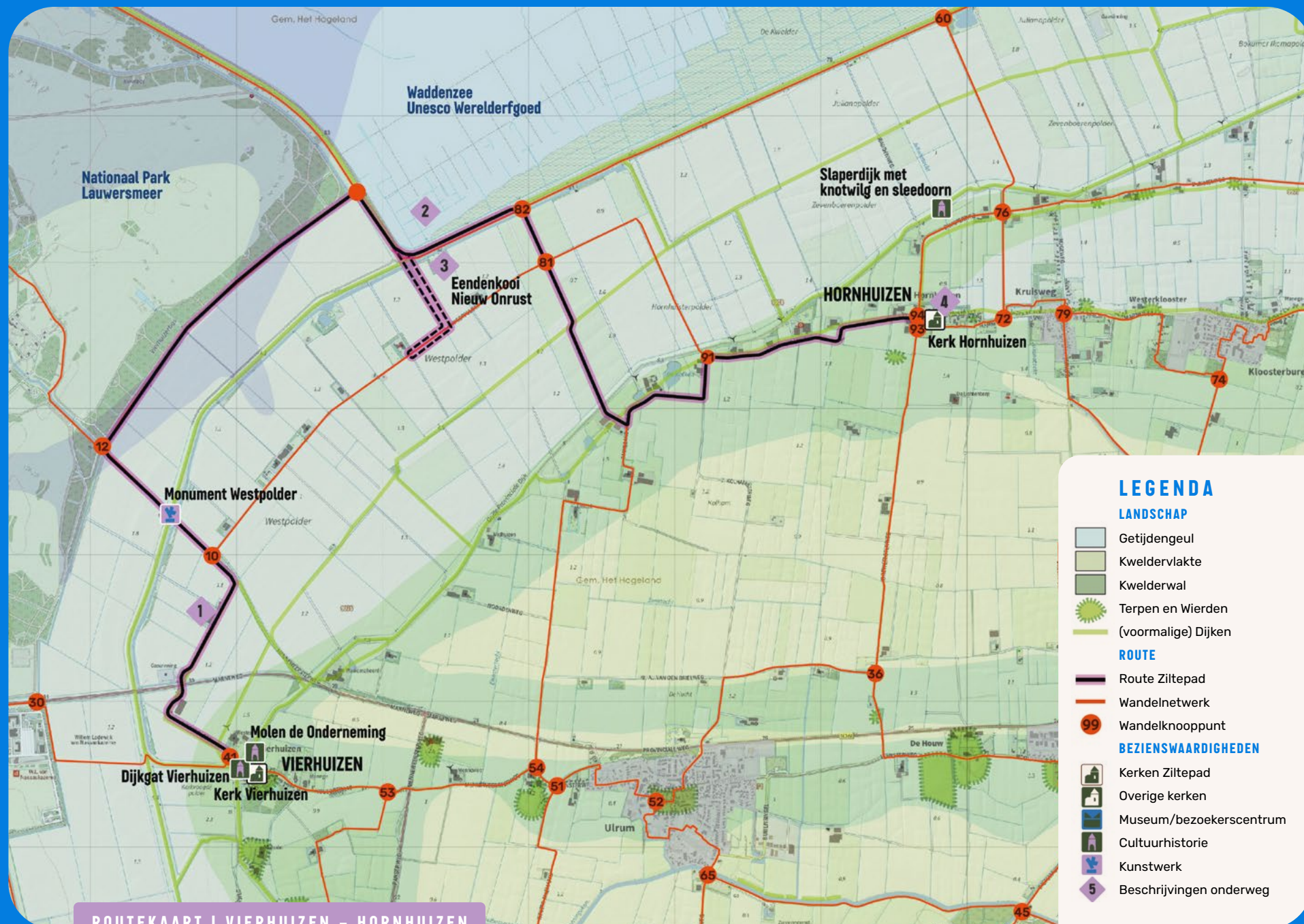
→ Vierhuizen - Hornhuizen

AFSTAND 11,2 km

STARTPUNT Kerk Vierhuizen

Met rug naar de kerk rechtdoor de wierde aflopen naar Hoofdstraat en de Hoofdstraat rechtdoor vervolgen (gaat over in Westpolder). Bij 41 naar 10 en bij 10 ← LA naar 12 door Westpolder. Vlak voor 12 RA → veldpad rand weiland

naar Lauwerszee. Komt uit op Kustweg. Tenzij werk aan dijk zover is gevorderd dat vanaf knooppunt 12 knooppunt 82 weer bereikbaar is. (eventueel vervolgens rechtdoor voor bezoek aan Nieuw Midhuizen. In dat geval Kustweg binnenland in slaan en op kruising met Westpolder RA →. Vervolgens zelfde weg weer terug en op zeedijk RA → tot aan 82.) Bij 82 RA → naar 81 en vervolgens rechtdoor koeienpad over Oude Dijk. Op de Ommelandeweg ← LA naar 91 en 94 (kerk Hornhuizen).

ROUTEKAART | VIERHUIZEN - HORNHUIZEN

15

ETAPE NAAR LINKS

VIERHUIZEN EASTRUM

42,1

KM

MET ONDERWEG
HALTEPLAATS
LAUWERSOOG

ROUTEBSCHRIJVING

ETAPE NAAR LINKS

← Vierhuizen - Eastrum

AFSTAND 42,1 km

Vierhuizen - Lauwersoog: 20,4 km

Lauwersoog - Eastrum: 21,7 km

STARTPUNT Kerk Vierhuizen

Met rug naar de kerk van Vierhuizen op de Hoofdstraat **RA →** naar 53 en vervolgens bij 53 rechtdoor tot kruising met Panserweg. Fietspad langs weg volgen. Buigt naar links van de weg af en op tweesprong **RA →** en vervolgens Panserweg oversteken. Bij 40 rechtdoor en **← LA** naar 72 en **RA →** naar 60 over de Strandweg. Bij 60 **← LA** naar 21. Bij 21 **← LA** naar 71. Bij 71 **RA →** naar 72. Bij 72 **RA →** naar 84. Bij 84 **RA →** naar 83. Bij 83 **← LA** naar 82. Bij 82 **← LA** naar 81 en bij 81 **RA →** naar 52. Bij 52 rechtdoor en vervolgens **RA →** door bos naar 42. Bij 42 **RA →** naar 43 en vervolgens bij 43 **← LA** naar 44 en daarna rechtdoor naar 40 Lauwersoog-Haven. Na 40 pad om Waddenerfgoedcentrum heen volgen. Vervolgens over dijk naar 45 en rechtdoor 64. Bij 64

rechtdoor over dijk naar 80. Bij 80 buiten het broedseizoen (tussen 15 maart en 15 juli) **RA →** door kwelder over zomerdijk naar 95. Tijdens broedseizoen rechtdoor over dijk blijven volgen tot strekdam in Waddenzee bij Paesens-Moddergat en **← LA** over dijk ter hoogte van monument scheepsramp naar museum 't Fiskershûske. Vervolgens onder dijk langs over Seewei naar 96. Bij 96 **RA →** naar 92. Bij 92 rechtdoor naar 93. Bij 93 **← LA** naar 52. Bij 52 Dorpsstrjitte vervolgen naar Petruskerk en terug naar 52. Bij 52 **← LA** Moarsterwei naar 58. Over Skiligewei naar Morra. In Morra **RA →** Achterwei en bij 58 **← LA** naar 68 over Grutte Buorren. Einde **RA →** Tsjerkestrjitte langs Johanneskerk. Vervolgens **← LA** Achterwei. In bocht rechtdoor boerenpad naar Hearrewei. **RA →** en weer **RA →** Kûpwei. Provinciale weg oversteken rechtdoor. **RA →** op Keechsdyk. Bij 68 rechtdoor naar 63 en bij 63 rechtdoor naar 56. Bij 56 **← LA** naar 96 over Reidswal. Bij kruising **← LA** Humaldawei en **RA →** Winia's Reed. Na Klein Medhuizen **RA →** Grienewei. Bij 96 **RA →** Heechswai. Vervolgens **RA →** Terpleane naar Nicolaaskerk Eastrum.

Kijk voor de knooppunten in de beschrijving en/of gebruik de interactieve kaart.

FIETSRUTES

RECHTSOM

 ROUTE Vierhuizen - Hornhuizen - Pieterburen

AFSTAND 19 km

STARTPUNT Dorpskerk Vierhuizen

Met de rug naar de dorpskerk van Vierhuizen **RA →** Hoofdstraat naar 14 – 13 – 12 – 19 (Hornhuizen) – 18 – 36 – 35 – 33 (Pieterburen).

LINKSOM

 ROUTE Vierhuizen - Lauwersoog Haven - Eastrum

AFSTAND 34 km

STARTPUNT Dorpskerk Vierhuizen

Met de rug naar de dorpskerk van Vierhuizen rechtdoor Westpolder. Bij 10 **← LA** naar 9. Bij 9 rechtdoor naar 6. Bij 6 **← LA** en direct **RA →** naar 5. Bij 5 **← LA** naar 73. Bij 73 rechtdoor langs Lauwersoog Haven en veerdienst Schiermonnikoog naar 4. Bij 4 **RA →** naar 44 (Paesens-Moddergat) – doorrijden naar museum 't Fiskershûske en weer terug naar 44. Bij 44 naar 36 en bij 36 naar 14. Bij 14 **← LA** naar 15. Bij 15 **RA →** naar Moarre. In Moarre **← LA** Bûtenwei. Provinciale weg oversteken en **RA →** Keechdsdyk. Bij 43 **← LA** Reidswâl naar 12. Bij kruising met Humaldawei **← LA** fietspad en bij 12 **RA →** richting 11. In Eastrum **RA →** Terpleane naar Nicolaaskerk.

LANGS DE RUIGE RAND VAN HET NOORDEN

Foto: Marcel van Kammen

HET ZILTE PAD

LANGS DE RUIGE RAND VAN HET NOORDEN

Het Ziltepad is een
initiatief van Groninger
Kerken en Stichting Alde

Fryske Tsjerken in samenwerking met Visit
Wadden. De langeafstandsroutte verbindt
eeuwenoude kerken, unieke dorpen en
verhalen aan het weidse landschap langs
UNESCO Werelderfgoed Waddenzee – en
de mensen die hier wonen. Het pad nodigt
je uit om te vertragen en te bezinnen.

HET ZILTEPAD BIEDT MEER DAN

WANDELEN | Alles wat je nodig hebt om je
route te plannen vind je op: [visitwadden.nl/
hetziltepad](https://visitwadden.nl/hetziltepad). Hier vind je de GPX bestanden,
tips voor eten & overnachten, de podcast-
serie met verhalen en nog meer.

**INTERACTIEVE
KAART** | Scan de
QR code en bekijk
alle etappes in de
interactieve kaart.

TOEGANG KERKEN | Langs Het Ziltepad
zijn de deelnemende kerken (herkenbaar
aan Het Ziltepad logo op het bordje
naast de deur) in principe dagelijks
geopend van 1 april tot 1 november van
9.00 tot 17.00 uur. Buiten deze periode
in ieder geval ook toegankelijk via een
sleuteladres of met sleutelcode.

De kerk van Hegebeintum is een
uitzondering in deze route. Kijk voor
de tijden op terphegebeintum.nl

MEER INFO | Je kunt ons volgen via
Instagram en Facebook [@HetZiltepad](https://www.facebook.com/HetZiltepad)

22 ETAPPES | Het Ziltepad heeft maar
liefst 22 etappes langs de Waddenkust,
van Den Helder tot Termunten én 22
rondwandelingen, bij elke kerk één.
Met wie loop jij Het Ziltepad? Wil je de
etappeboekjes los kopen of de aantrekkelijke
en voordelige Ziltepad verzamelbox,
ga dan naar winkel.hetziltepad.nl.

Het Ziltepad is van Groninger Kerken
en Stichting Alde Fryske Tsjerken in
samenwerking met Visit Wadden en is mede
mogelijk gemaakt door Het Waddenfonds,
Mondriaan Fonds, Stichting Vrienden op de
Fiets, Provincies Noord-Holland, Fryslân
en Groningen, FB Oranjewoud, Gemeente
Hollands Kroon en het Cultuurfonds.

STEUN ONS | Heb je genoten van wandelen
langs Het Ziltepad? Van de eeuwenoude
kerken en hun gastvrije vrijwilligers? Met
een gift help je ons dit erfgoed te bewaren
voor toekomstige wandelgeneraties.
Kijk op groningerkerken.nl/steun-ons
of aldefryskseskerken.nl/donateur

COLOFON

SAMENSTELLING, TEKST EN FOTOGRAFIE

Fokko Bosker

TOPOGRAFISCHE KAARTEN

Fries Erfgoed Collectief – Jelmer Bokma
& Topokaartopmaat: Luitzen Nijdam

LINOSNEDE OMSLAG

Beeldend kunstenaar Gerrit Terpstra

GRAFISCH ONTWERP

NØBODY | thisisnobody.nl

LUISTER HIER
DE PODCASTSERIE
HET ZILTEPAD.

ELK DORP ZIJN
EIGEN VERHAAL.

SPOTIFY

YOUTUBE

**In dit routeboekje vind je een rondwandeling
in Vierhuizen en de trajecten van en
naar de kerk van Vierhuizen.**

Dit boekje is onderdeel van een reeks van
22 etappes die samen het volledige Ziltepad
bewandelen. Spaar ze allemaal!

